

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2025»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2025»**

**PROCEEDINGS
of the XX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2025»**

**2025
Астана**

УДК 001(06)
ББК 72я631
F96

**«GYLYM JÁNE BILIM – 2025» студенттер мен жас ғалымдардың
XX Халықаралық ғылыми конференциясы = XX Международная
научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE
BILIM – 2025» = The XX International Scientific Conference for
students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2025». – Астана:
– 3813 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.**

ISBN 978-601-08-5373-7

**Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас
ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті
мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.**

**The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young
researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities. В сборник
вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по
актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.**

УДК 001(06)
ББК 72я431
F96

ISBN 978-601-08-5373-7

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2025

808. 24	Пулатов Шерзод Аббозович	Межэтнический диалог и переговорные процессы в полиэтничном Казахстане: институциональные практики и политико-правовые основы	3603
809. 25	Сатвалдиев А.Г.	Қазақстандық этносаясатта «жанубий қозғалыс» газетінің алар орны және түрлі кезеңдердегі мемлекеттік саясаттың оның контентіне әсері	3608
810. 26	Токенов А.С.	Социальный капитал и доверие в казахстанском обществе: к вопросу о влиянии этнической структуры	3613
811. 27	Узарова Л.М.	Особенности коммуникации в сфере этномедиации	3617
812. 28	Урстенова Д.Д.	30 лет АНК: новые возможности народной дипломатии	3622
813. 29	Хмелевский В.А.	Межкультурное многообразие и общая историческая память В республике Казахстан	3627
814. 30	Чжан Цзинкай	«Цветные революции» в эпоху интернета (особенности противостояния в странах СНГ)	3630

6 – СЕКЦИЯ
ФИЛОЛОГИЯНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИЛОЛОГИИ

**6.1 ҰЛТТЫҚ ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ЖАҢА ҮРДІСТЕРІ МЕН ДАМУ БАҒЫТТАРЫ
НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ**

815.	Абдулла А. К.	Абай мұрасындағы сакралды ұғымдар	3610
816.	Алаудин Н. Ә.	Нәзира Бердалы поэзиясындағы фольклорлық үрдістер	3614
817.	Амантай Н., Қапсихқызы Д.	«Ескендір» поэмасындағы уақыт пен мәңгілік мәселесі: Абайдың философиялық концепциялары	3618
818.	Ахметбекова Т. У.	Б.Майлин мен А.Чехов әңгімелеріндегі сарказм	3622
819.	Байдуллаева Ж.К.	Қазіргі қазақ прозасындағы мистика жанры	3626
820.	Ғалымжанова З. Т.	Мемуарлық романдардағы тәрбие құндылығы	3629
821.	Дәуренбек А. Ж.	Тұрсын Жұртбайдың «Бесіңді түзе!..» еңбегі: Мұхтар Әуезовтің шығармашылық тағдыры және көркемдік шындық	3632
822.	Ергеш А. М.	Қабдыкәрім Ыдырысов поэзиясындағы интертекст және оның поэтикалық мәні	3638
823.	Еркін А.	«Телқоңыр» және ұлттық болмыс	3641
824.	Жакупова С.С.	XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетіндегі ескілікті сынау тенденциясы: Ш.Торайғыровтың «Базарбай молдаға» өлеңі	3644
825.	Жақсыбаева Н. Ж.	Білім берудегі жаңа технологияның тиімділігі	3645
826.	Төребаева А.О.	Жүрсін Ерман арнау өлеңдерінің көркемдік ерекшелігі	3650
827.	Тұрсын Қ. А.	Бейсембай Кенжебаев – аудармашы	3656
828.	Сұлтанбек Ә.	Орыс тілді қазақ жастарының сөз сапасы: түйіткілдер мен шешімдер	3659
829.	Қажетерова Ш. С.	Еркін өлеңдердегі көлеңке образы	3664
830.	Қуанышбаева Н.А.	Тайыр Жомартбаев шығармашылығындағы балалар әдебиетінің көркемдік-жанрлық сипаты және алаш кезеңіндегі білім беру ісіне ықпалы	3669
831.	Құлшар Б. М.	Сатирадағы есімдер жүйесі және олардың эстетикалық-семантикалық жүктемесі	3673
832.	Махмутова А. Қ.	Абай Құнанбайұлының қара сөздері және ұлттық әдебиеттанудың жаңа үрдістері: білім және руханият	3676
833.	Молдахан Е. М.	Tiktok, Instagram секілді әлеуметтік желілерді әдеби білім беруде қолдану тәсілдері	3679
834.	Томабаева А. Ғ.	Шәкәрім мен Қожа Хафиздің философиялық үндестігі	3683
835.	Түсіпбек М. К.	Мұхтар Әуезов пен Оноре де Бальзак шығармаларындағы сыншыл реализм	3688

		принциптері туралы	
836.	Сайфуллаева Б. Б.	Орта ғасыр түркі ойшылдарының мұрасы мен Абай шығармаларындағы көркемдік дәстүр сабақтастығы	3692
837.	Шагирова Д. Р.	Көлеңке архетипінің көркем трансформациясы: Достоевскийдің «Сыңар» повесі мен Төлен Әбдіктің «Парасат майданы» негізінде	3696

**6.2 ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ**

838.	Абденкул Д.С.	Үйлену салт өлеңдеріндегі лингвотанымдық сипат	3700
839.	Абдрахман А.Е.	«Ер Төстік» жырындағы ең басты гендерлік көріністер мен символдар	3704
840.	Амирова А.Б.	Мақал-мәтелдер әлеміндегі билік пен гендер: қазақ және ағылшын паремияларының салыстырмалы талдауы	3708
841.	Анарбекова А.Б.	Оқушылар сөйлеу тіліндегі терминдер қолданысы	3715
842.	Бөгетбаева А.Т.	Жаһанданудың мәдени таптаурындардың қалыптасуына әсері	3719
843.	Дәулетші Д.Р.	Жалпықолданыстағы сөздерді термин ретінде қолдануда жарыспалылық мәселесі (ақпараттық технологиялар саласы бойынша)	3723
844.	Ермекқызы А.	Интернет лексиканың қолданысы	3726
845.	Жаныбекқызы Б.	Ұлттық фильмдердегі тілдік ерекшеліктер және әсерлеуші құралдар (көркемдегіш құралдар)	3730
846.	Жарылхасын Б.Қ.	Мұхтар Мағауин шығармашылығындағы фразеологизмдердің мәні	3733
847.	Қуандықова И.Р.	Кірме сөздер: игерілуі және электронды коммуникация ортасындағы қолданысы	3736
848.	Қайыркен А.О.	Корпустық лингвистика: қазақ тілін оқытудағы инновациялық бағыт	3743
849.	Қанатқызы А.	Зейнолла Шүкіровтың шығармаларындағы кейіпкер тілі мен стилі	3747
850.	Қуаныш Ә.	Methodology for the development of students' emotional competence in the lesson of the kazakh language	3751
851.	Қыдырбай Н.А.	Қазақ тіліндегі жаңа сөздер мен терминдердің пайда болуы және оларды қалыптастыру мәселелері	3755
852.	Мадиярова Д.М.	Жастар тіліне әлеуметтік желінің әсері	3759
853.	Меліс А.Б.	«Жер-Ана» ұғымының мағыналық ерекшеліктері	3762
854.	Муратбаева Ж.К.	Қазіргі қазақ киносындағы тілдік ерекшеліктер (комедия жанры негізінде: «Таптым-ау сені»)	3766

855.	Муратова М.	І.Жансүгіровтің «Құлагер» поэмасындағы мінез-құлық метафоралары	3769
856.	Мұхтарова Ф.С.	Қазақ және қырғыз тілдеріндегі тағамға қатысты этнофразеологизмдер	3772
857.	Нугман А.А.	Фразеологизмдердің лингво-мәдени өрісі	3775
858.	Онгарбаева А.О.	Қазақ және өзбек фразеологизмдеріндегі киелі сандардың ортақ белгілері	3777
859.	Оразалина А.А.	К.Оразалиннің тілдік тұлғасын тану мәселесі	3781
860.	Оралбай А.О.	Қазақ тілін әлеуметтік желілерге танымал ету үшін контент стратегиялары	3785
861.	Оспан М.Ж.	Қазақ халқының мақал-мәтелдеріндегі «Бақыт» концептісі	3790
862.	Өркенқызы А.	Постмодернистік мәтіннің байласымы мен тұтасымын барлау	3794
863.	Рзалиева Р.Ж.	Ғаламтордағы тұлғаны тілдік кемсіту: себебі мен салдары	3798
864.	Сәбитқызы Б.	Жанат Әскербекқызының шығармашылығындағы концептуалды метафора	3802
865.	Түйлебаева Қ.Б.	Хаос және контекст	3805
866.	Тұранов Ы.Ә.	Әлихан Бөкейханов шығармаларындағы антропонимдердің психолингвистикалық сипаты	3809
867.	Уәлібек А.А. Беласар І.Қ.	Қазақ фразеологизмдерінің гендерлік аспектісі	3812
868.	Ұланова Е.Д.	Т.Әбдікәкімовтің «Ажал даласындағы тас» өлеңіндегі сөздердің қолданылуының математикалық жиілігі	3816
869.	Халмурат Е.С.	Mangurtism – future tragedy	3819
870.	Шиктыбаева А.	Жасанды интеллект арқылы өтірік өлеңдер құрастыру	3821

6.3 ОРЫС ТІЛІ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯ РУССКИЙ ЯЗЫК И МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ

871.	Абдикадырова А.М., Аманджол А.Е., Беккалиқызы А.	Слово <i>хайп</i> и его производные	3825
872.	Амангелді А.Ж.	Слова-паразиты в речи современной молодежи	3828
873.	Аманшаева И.С., Мәлікова А.Н.	Слово прикол и его производные в молодежном сленге (на материале НКРЯ)	3832
874.	Дудко В.Н.	Языковые средства как механизм воздействия	3836
875.	Елубаева К.К.	Устойчивое выражение "24/7" в современной речи: аспекты значения	3841
876.	Жарлықасым Ж.К.	Синтаксические модели новостных заголовков в интернет-СМИ Казахстана	3844

877.	Жумабаева А.Б.	Лексикографический анализ лексемы «упрямство» в русском и казахском языках	3850
878.	Кеңес Н.С.	Жизненное кредо молодёжи Казахстана: лингвоаксиологический аспект	3853
879.	Қалихан А.А.	Специфика молодежной инвективной лексики (на материале соцсетей Tik Tok, Telegram)	3856
880.	Мазуркина У.А.	Фонетическая интерференция при обучении русскому языку как иностранному китайских студентов	3859
881.	МаксUTOва Д.Г.	Научная VS народная этимология объектов Астаны (по материалам уличных интервью инстагида Мити Байназарова)	3862
882.	Серикова Д.М.	Специфика обучения аудированию в 9 классе	3865

**6.4 ОРЫС ӘДЕБИЕТІ: КӨРКЕМ МӘТІНДІ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ТҮСІНДІРУ
РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА: АНАЛИЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА**

883.	Абдрахманова Э.	Bakhyt Kairbekov: the problems of creativity	3869
884.	Ерболат Д.	Фольклор как мотивообразующий элемент в повести З. Наурызбай и Л. Калаус «Приключения Бату и его друзей»	3870
885.	Ибраимова С.	Мотив самопожертвования в прозе Л. Улицкой	3874
886.	Кенжетай Б.	Фольклорные образы и мотивы в цикле «Кудыкины горы» Н. Черновой	3876
887.	Курмангалиева Г.	Метафора «необретенный рай» в романе Бахыта Кенжеева «Младший брат»	3879
888.	Мухамадиева К.	Особенности реализации категории «автора» и «скриптора» в романе Т. Толстой «Кысь»	3881
889.	Надирхан В.	Быт и нравы русского помещного дворянства в изображении Н.И. Новикова, Д.И. Фонвизина, А.Н. Радищева	3884
890.	Онгар А.	Символика круга в романе «Круг пепла» Д. Накипова	3888
891.	Оразалина А.	Литературное наследие Рымгали Нургали: социальные и философские аспекты в произведениях писателя	3891
892.	Өсербайұлы С.	Қазақ романының қалыптасу кезеңдері және дамуы	3893
893.	Сарсенбай М.	Концепция детства в литературе: культурный и философский контексты	3897
894.	Сералимова С.	Исторический контекст и культурные традиции в творчестве тюркоязычных писателей	3900
895.	Тахауикызы Ж.	Тема Древнего Новгорода в исторических и художественных произведениях Н.М. Карамзина	3903
896.	Турабекова И.	Образ современной российской женщины в произведениях Дарьи Донцовой	3907

897.	Цындра А.	Фольклорно-мифологический контекст образа ведьмы в повести Н.В. Гоголя «Майская ночь, или Утопленница»	3912
------	-----------	--	------

6.5 АУДАРМА ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА И МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

898.	Айтбаева А.М.	Особенности аудиовизуального перевода на примере фильма «Inception»	3918
899.	Акимбекова К.Ж.	Прагматический аспект перевода рассказов Оскара Уайльда	3920
900.	Алпамыс Т.М.	Intercultural Features of Modality Expression in English and Kazakh: Translation Challenges	3922
901.	Амангелдиева А.М.	Қазақ және ағылшын тілдеріндегі мақал-мәтелдегі кейбір соматизмдер аудармасы	3926
902.	Әбдірахман А.Қ.	Аудиовизуалды аудармада реалияларды беру ерекшеліктері	3928
903.	Бектлеуова А.С.	Тіл және әдеп: ұлттық ерекшеліктер мен аудармадағы ұстанымдар	3931
904.	Бультенова Д.Т.	Culinaryonyms as culturally marked lexis: issues of equivalence in translation from Kazakh into English	3933
905.	Дулатова А.А., Кадырова Р.Р.	Ағылшын және қазақ тілдеріндегі фразеологизмдер мен мақал мәтелдердің ұқсастықтары мен айырмашылығы	3937
906.	Елибаева А.Т.	Лингвокультурные трансформации в аудиовизуальном переводе: анализ русской локализации фильма «Веном»	3941
907.	Жексемби Д.Д.	Аудармада қолданылатын цифрлық технологиялардың жетістіктері	3945
908.	Каткенова З.Д.	Childbirth celebration in Kazakh and English cultures	3950
909.	Қыдырбай Г.З.	Орта мектептерде ағылшын грамматикасын оқытуда коммуникативті әдістерді қолдану	3953
910.	Матыгулова А.Н.	Translation of documentary novels	3956
911.	Нығметулла К.Б.	Көркем әдебиет стилінің аудармасы: жасанды интеллект, машиналық аударма мен адам аудармасының салыстырмалы талдауы (Эрнест Хемингуэйдің «Килиманджаро – қарлы тау» әңгімесінің негізінде)	3959
912.	Райнбекова А.К.	«Жеті» санының ағылшын, орыс және қазақ тілдеріндегі фразеологиялық бірліктер мен аудармадағы көрінісі	3962
913.	Сейткенов К.Б.	Көркем мәтін тілі прагматикасын жеткізуде тіркесті бірліктердің аударылу ерекшеліктері	3966
914.	Сүндетова А.Н.	«Жаңбыр» концептісінің тілдік-танымдық сипаты және тіларалық берілуі (Э.Хемингуэйдің «Қош бол, майдан!» романы негізінде)	3972
915.	Утеулиева А.А.	Lexical-semantic types of non-verbal means and their translation	3978

**6.6 ШЕТЕЛ ФИЛОЛОГИЯСЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНОСТРАННОЙ ФИЛОЛОГИИ**

916.	Айдарбекқызы М. Ермекқызы А.	Тілдердің жойылу қауіпі және қайта жаңғырту мүмкіндіктері	3983
917.	Асатова К.Т.	Semantic and Pragmatic Aspects of Anglicisms in Modern Kazakh	3986
918.	Аслялиева А.Ж.	Frequency and Functional-Semantic Analysis of Color-Denoting Adjectives in George Orwell's "Animal Farm"	3990
919.	Ахметбек Д.А.	Axiological characteristics of the biography of a virtual character	3996
920.	Байсұлтан А. Н.	Ағылшын көркем әдебиетіндегі бейвербалды қарым-қатынастың рөлі	3999
921.	Донбаева А. А.	Использование аутентичных текстовых материалов при обучении чтению в целях повышения мотивации к изучению иностранного языка	4003
922.	Жунусова А. К.	Ағылшын әдебиетіндегі «адамның оң мінезі» лексика-семантикалық өрісінің құрылымы	4008
923.	Кенесбаев А. С.	The language game in modern internet communication	4013
924.	Кенжебай А.Т.	Сравнение языка рекламы в английском и казахском языках	4015
925.	Сабилова Ж.Б.	Репрезентация концепта "семья" в англо-, казахоязычных публицистических дискурсах начала XXI века	4018
926.	Сериккалиева А. Ж.	Образность публицистического дискурса в новогодних речах: сравнительный анализ выступлений президента Казахстана и короля Великобритании	4020
927.	Тлемисова Ж. М.	Semantic analysis of the linguistic changes driven by generation Z's neologisms	4023
928.	Турсынбетова А. Н.	Балалар тіліндегі инновациялар мен олардың сөзжасамдық ерекшеліктері	4027
929.	Ундимисова А.Ж.	Английские пословицы и поговорки: их значение, употребление и русские эквиваленты	4030
930.	Хасенов И. Танабаев Т.	A brief overview of the origins and formation of the basic terms of electricity in English and Kazakh languages	4031
931.	Шандер Д.	The English language acquisition: why are you still unable to speak it?	4034

**6.7 ҚЫТАЙ ФИЛОЛОГИЯСЫ МЕН ЛЕКСИКОЛОГИЯСЫ: ЖАҢА
БАҒЫТТАР МЕН ӘДІСНАМАЛАР
КИТАЙСКАЯ ФИЛОЛОГИЯ И ЛЕКСИКОЛОГИЯ: НОВЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ
И МЕТОДОЛОГИИ**

932.	Абдуллина А.Р.	Тіл мен мәдениеттің өзара байланысы және аудармадағы рөлі	4039
933.	Абдуразакова М. Д.	Ресми іс-қағаздардағы тұрақты тіркестер мен клишелердің аудару тәсілдері (қытай және	4043

		қазақ тілдерінің іскерлік құжаттары негізінде)	
934.	Асқар Н.	Лю Цысиннің “Үш Ғалам” (三体) ғылыми-фантастикалық роман трилогиясының стилистикалық ерекшеліктері	4046
935.	Дюсупжанова Ж.М.	Қытай фильмдерін қазақ тіліне аударудың ең танымал түрлері мен кең таралған әдістері	4049
936.	Кабышева А.Д.	Медициналық терминдерді қытай тілінен қазақ тіліне аудару мәселелері	4054
937.	Күшәнбек М.	Бақ-тағы қытай фразеологизмдерінің қазақ тіліне аударылу ерекшеліктері	4060
938.	Қалекенова Ж.Қ.	Мәдени революция кезеңіндегі әдебиеттің даму көрінісі	4065
939.	Майбас Ә.Т.	Қытай тілін шет тілі ретінде оқытудың бастауыш сатысындағы құрмалас сөйлемдердегі жалғаулықтардың оқыту мәселесі	4068
940.	Мамедова Р.В.	Сравнительный анализ китайских и казахских пословиц и фразеологизмов	4071
941.	Маметова А.М.	Медицина саласындағы кәсіби мәтіндерге лингвистикалық талдау	4076
942.	Мылтықбай Ж.А.	Қытай ауызекі сөйлеу стилінің қолдану аясы	4080
943.	Намазова Ж.Т.	Жасанды интеллект негізіндегі қытай тілін оқу: мүмкіндіктер мен шектеулер	4085
944.	Нұрлан Е.	Цянь Чжуншудың “Қоршалған қамал” романының көркемдік ерекшеліктері мен кейіпкерлер образы	4088
945.	Нұртай А.	«Өмір мен өлім мені қажытады» романында реинкарнация арқылы әлеуметтік жіктелуді бейнелеу	4093
946.	Сейлова А.А.	Влияние политической и культурной ситуации в Китае в период Тан на литературу	4097

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS**

**СЕКЦИЯ 7. ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES**

**Подсекция 7.1 ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ АШЫҚТЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІ**

**ОТКРЫТОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕЕ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ
БЕЗОПАСНОСТЬ**

OPENNESS OF THE NATIONAL ECONOMY AND ITS ECONOMIC SECURITY

947.	Асылбаева Ж.Е.	Цифровизация в жилищном строительстве: преимущества и перспективы	4100
948.	Аудан Д.Т.	Өнеркәсіп кәсіпорының тұрақты дамуының	4103

Лияс Жансүгіровтің «Құлагер» поэмасында қолданылған метафоралар тек кейіпкерлердің мінезін ашып қана қоймай, өмірдің философиялық мәнін тереңдете түседі. Бұл метафоралар адамның еркіндікке ұмтылысын, қоғамдағы әділетсіздікті, адам тағдырының күрделілігін тереңінен көрсетеді. Ақынның метафоралары өмірмен тығыз байланысты, өйткені әр заманның өз Құлагері, өз Батырашы бар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Байтұрсынов А. Ақ жол. – Алматы, 391. – 464 б.
2. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. – Алматы: Мектеп, 1973.-416 б.
3. Жұмалиев Қ. Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері және Абай поэзиясының тілі. – Алматы, 360, 364 б.
4. Қабдолов З. Сөз өнері. Алматы, Санат, 2002.-383 б.
5. Жирмунский В.М. Метафора в поэтике русских символистов. <https://magazines.gorky.media/nlo/1999/1/metafora-v-poetikerusskih-simvolistov.html>.
6. Жансүгіров І. Құлагер (Поэма). – Алматы: Жазушы, 1987.-136 б.

ӨОЖ 81'373:39

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ҚЫРҒЫЗ ТІЛДЕРІНДЕГІ ТАҒАМҒА ҚАТЫСТЫ ЭТНОФРАЗЕОЛОГИЗМДЕР

Мұхтарова Фариза Сейдахметқызы

farizamm97@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты,
Астана қаласы, Қазақстан
Ғылыми кеңесші – Қ.Қ. Саркенова

Әрбір тілдің өзіндік сөз оралымдары, тілдік бірліктері болады және ол халық танымынан, түсінігінен хабар береді. Ұлттық ерекшеліктерден хабар беретін қазақ фразеологизмдерін зерттеу, олардың мағынасына, стильдік ерекшеліктері мен құрамына қарай топтастыру, тіл білімінің жаңа салаларымен байланыстыра қарау қазіргі заман талабы. Жеке тілдің фразеологиялық аспектілерін қарастырғанда «фразеологизмнің әлемдік бейнесі» деген мәселе қарастырылады.

Фразеологизмдердің тілдік ерекшелігін зерттеуші І.Кеңесбаев олардың өздеріне тән белгілеріне, сыртқы тұрпатына, құрамына, мақал-мәтелдермен байланысына, фразеологиялық түйдек, фразеологиялық тіркес мәселесіне, олардың стильдік ерекшелігіне, фразеологияның құрамындағы көнерген сөздерге, фразеологиялық мағынаға, тұрақты тіркес құрамындағы ұйытқы сөздерге, фразеологизм құрамындағы компоненттер мен грамматикалық ерекшеліктеріне тоқталды. Ал Ә. Қайдар мен Р.А. Авакова фразеологизмдерді семантикалық топшаларға бөліп соның ішінде ең маңызды топша ол адамға және оның тұрмысына қатысты фразеологизмдер екендігін атап көрсетеді.

Антропологиялық бағытқа сәйкес лингвистикалық, мәдени және этнографиялық тәсілдерді қолдана зерттеу жүргізу арқылы этнофразеологизмдердің сипаты, жасалу ерекшелігін қарастыруға болады.

Этнофразеологизмдер – белгілі бір халықтың тұрмыс-салтына, дәстүріне, мәдениетіне, дүниетанымына байланысты қалыптасқан тұрақты сөз тіркестері. Қазақ және қырғыз халықтарының тағам мәдениетіне қатысты этнофразеологизмдер олардың ұлттық болмысын,

шаруашылық жүйесін, қонақжайлылық дәстүрін бейнелейді. Олардың зерттелуі ұлттық мәдени кодтарды түсінуге, тарихи сабақтастықты жалғастыруға ықпал етеді.

«Қазақтың танымдық этнографиясы» атты еңбекте ғалым Ж.О. Артықбаев қазақ халқының материалдық мәдениетнің баспана, ұлттық киімдер, қару-жарақ және ұлттық тағамдар түрлеріне тоқталады. Жалпы қазақ халқында ет тамағын дайындау, мүшелуеу, ұсыну және турау – географиялық аймаққа байланысты әр түрлі. Бұл ерекшелік этнографиялық зерттеуді талап етеді. Басқа түркі тілдес халықтардан ерекшеленетін (табақ тарту) салты ежелден келе жатқан үрдіс. Табақтың бас, сый, орта, аяқ, күйеу, құдағи, қыз, малшы және т.б. түрлері бар. Табақ тарту әр түрлі тұрмыстық жағдайларға, адамдардың әлеуметтік деңгейіне, тұрымысы мен жасына, жынысына байланысты дайындалады. Бұдан өзге қуырдақ, соғым еті, шұжық, сары май, айран, қатық, қойыртпақ, құрт, қаймақ, мәндір, жент ұлттық тамақ атауларын толықтырады [1, 121].

«Түркі этномәдени кеңістігіндегі тағам атауларының жүйесі» атты еңбекте ет, сүт тағамдарының этнолингвистикалық сипаты қаралады. Түркі халықтарында ет тағымдарын тұтынудың өз ерекшелігі бар. Мысалы, қарайым халқы еттен сирек тамақ дайындаса, қазақ, қырғыз халықтары етті күнделікті өмірде жиі қолданады. Ет тағамына байланысты тіліміде күздік, бөлік, денгене, ұша, сыбаға секілді этнографиялық лексика қолданылады. Бұдан өзге мал етін мүшелеп қонаққа тарту дәстүрінің өз этномәдени ерекшелігі бар. Қазақта ас тартуда кәделі мүше – бас болып саналады. Бас ең сыйлы қонаққа ұсынылады, ол үлкен, алды, жоғары, басы ұғымдарымен қатар келіп үлкен символдық мәнге ие. Басты ата-анасы тірі балаларға ұстатпаған [2, 139].

Ал қырғыз халқының тамақтану дәстүрінде де еттің маңызы зор болған. Әсіресе, қойдың етінен жасалған тамақтарға ерекше мән беріледі. Қойдың етінен жасалған тағамдарды *ич эт пен эт* деп екіге бөледі. Бірінші топқа қойдың ішкі мүшелері арқылы жасалатын *жөргөм, быжы, олобо быжы, куйган өпкө тағамдары* жатса, қойдың нағыз етінен *куурдака, куйрук боор, т.б.* тағамдар істеледі. Қазақ дәстүрінде сақталған мал етін жіліктеп ұсыну қырғыздар да бар. Малды жіліктейтін адамды бөкөөл немес чыгданчы деп атаған, оған үлкен жасапкершілік артылған. Етті мынандай жіліктерге бөлген: *жиликтер, жамбаш, жото жилик, кашка жилик, кар жилик, куймулчак, далы, карчыга, омурткалар және негізгі мүше – баш* [3, 158]. Мысалы: «Баш жеген – баш болото» – басты жеген адам үлкен, беделді болады (қазақтың бас тарту дәстүріне ұқсас). **Бас тарту** – этнографиялық мәні бар ұғым. Егер қонаққа бас тартылмаса, бұл «**мал сойылмағанмен бірдей**» деп есептелген. Бұрынғы заманда бұл қонаққа деген **құрметсіздік** ретінде қабылданып, ренішті көрсеткен.

Қойдың басын қайнатарда *тил жаак*, яғни төменгі бөлігі алынады. Қырғыздарда да бас қазақ халқы секілді сыйлы, құрметті қонақтарға ұсынылады. Тек әйелдер отырған жиында бас тартылмаған. Әйел адамдарға берілетін кәделі мүше *куймулчак (құйымшақ)*, ал *төш (төс)* жастарға беріледі. Сыйлы қонаққа *моюн, күң жилик* берілмейді. Қырғыз халқының этномәдени дәстүрінде қонақтардың жынысы мен жасына қарай ет тарту, жіліктерді ұсыну дәстүрі, астың сипатына қарай бөлінуі (мерекелік, жерлеу және мемориалдық, культ және ритуал) ерекше маңызға ие болды. Тарихи деректерге сүйенсек, бұл әдеп-ғұрыптың тамыры тереңде жатыр және халықтың этномәдени тарихындағы консервативті құбылыстардың бірі болып табылады.

Енді қазақ, қырғыз тілдерінде кездесетін этнофразеологизмдерге тоқталайық. Мысалы: Табақ тартқан жігіттер қаз тізіліп, әр үйге кіріп жатыр (Ұшқан ұя). *Табақ тарту* дегеніміз табаққа салынған асты ұсыну рәсімі. Мүшелі сыбағаларымен тартылатын табақтар бас табақ (сый, құда, құдағи), ортан табақ (жеңге, беташар, күйеу), кіші табақ (қыз, құрдас, бала) деп бөлінеді, ал қырғыз халқында тоңқо, орто, жаштар, кош табақ деп аталады. Қырғыз тілінің фразеологиялық сөздігінде «**куйөө баштық**» (**күйеу табағы**) тұрақты тіркесі кездеседі. Бұл қазақтың «**күйеу табағына**» ұқсас, яғни күйеубалаға арнайы ет ұсынылады.

Қалжа жеу. Мысалы: Шешеміз бізді туғанда қалжа жеген. (Ә.Райымқұлов). Берілген сөйлемдегі қалжа жеді тұрақты тіркесі күні бүгінге дейін актив қолданылады. Жалпы ғалым Л.З. Будагов «қалже» сөзі (пар. қалиж قالج) парсы тіліндегі «кесек ет, бір жапырақ ет» мағынада жұмсалатын (қалиж) сөзінен ауысқан деп тұжырым келтіреді. Қазіргі қазақ тілінде босанға әйелге арналып пісірілген тағам атауы. Татар тілінде қалжа деп уақтап туралған етті айтады [4, 123].

Қырғыз халқындағы ұқсас дәстүр – баланын энчиси. Қырғыздарда жана туған балаға арналған «энчи» деген дәстүр бар. **Бала өмірге келгенде, арнайы қой немесе ірі қара сойылып, майлы еті жаңа босанған анаға дайындалып беріледі.** «Баланы жарық дүйнөгө алып келген ене энчисин жеп, күчкө толушу керек» (қырғыз мақалы). *Баланы жарық дүниеге әкелген ана өз еншісін жеп, қуаттануы керек.* Бұл дәстүрдің мақсаты – **ананың денсаулығын нығайту, сүті мол болуы үшін** нәрлі тамақ беру.

Эт бышым фразеологизмі эт бышқанчалық, болжол менен алғанда экисаатчалық уақыт, яғни қырғыз мәдениетіндегі дәстүрлі уақыт өлшемдерінің бірі болып табылады. Ол көшпелі халықтардың тұрмыстық тәжірибесіне негізделген және қазақ тіліндегі «**ет пісірім уақыт, ет асым**» тіркесіне өте жақын. Бұл тіркес күнделікті өмірде уақыт межесін белгілеумен қатар, шығармашылық мәтіндерде оқиғаның ұзақтығын бейнелі түрде көрсету үшін де қолданылады. Эт бышымға зыркырап, Ыйлап турду буркурап (Мендирман). Бұл сөйлемде «**эт бышым**» белгілі бір уақыт мерзімін емес, оның субъективті қабылдануын да білдіріп тұр. Яғни, ұзақ уақыт бойы (2 сағат) жылап тұрғанын көрсету үшін қолданылған. Мұнда уақыт ұғымы тек нақты өлшем ретінде ғана емес, адамның эмоционалдық күйін көрсету үшін де пайдаланылып тұр.

Ет бұздық қазақ-қырғыз халқында **соғым сою және қонақ күту рәсімімен байланысты негізгі әрекетті** білдіреді, сондықтан ол **этнографиялық тұрақты тіркес** болып саналады. Соғым – қазақ және қырғыз халықтарының қысқа дайындайтын негізгі ет қоры. Тілек мәнді қазақ тіліндегі «соғым шүйгін болсын!» тұрақты тіркесі қырғыз тілінде «согум чүйгүн болсун!» деп жұмсалады. Сोगум союп жатқан кишилерге карата эт берекелүү болсун, семиз болсун деген сыяқтау каалоо маанисинде айтылат. Маселен: Кадырдын, «согум чүйгүн болсун» деген сөзүне ичеги-карын артып жатқан Мария чүйрүн-чүйрүн этип, «жегилик кылсын» деп, тамашалай жооп берди (Ала-Тоо). Қырғыз тіліндегі «**Согум чүйгүн болсун!**» тіркесі **соғым сәтті, мол болсын** деген мағынада қолданылады. Мұндағы «**согум**» сөзі қазақ тіліндегі «**соғым**», ал «**чүйгүн**» сөзі **майлы, құнарлы, берекелі** дегенді білдіреді. Яғни, малдың еті семіз, берекелі болсын деген ізгі тілекті жеткізетін фраза.

Бұл тіркес көбіне қысқы соғымға мал сойған адамдарға бағытталған тілек. Соғымның маңыздылығын ескерсек, бұл фразеологизм тек тұрмыстық емес, көшпелі халықтардың әлеуметтік-мәдени өмірінде ерекше орны бар ұғым ретінде қалыптасқан. Қонақ күту, мал сою, оны бөлісу сияқты көшпелі дәстүрлердің ажырамас бөлігі екені байқалады. Осы микротопқа ант сүйек тұрақты тіркесі де кіреді. Бұл фразеологизм соғымға сойылған мал етінің ең соңғы кәделі мүшесі.

Асықты жілік ұстату. Асықты жілік ұстату – қазақ халқының дәстүрлі танымында маңызды орны бар тұрақты тіркес. Бұл фразеологизмнің шығу тегі көшпелі мал шаруашылығына байланысты. Қазақ мәдениетінде жіліктер белгілі бір ритуалдық және әлеуметтік мәнге ие. Мысалы, жіліктердің ішінде жауырын – болашақты болжау үшін, төс – құрмет белгісі ретінде беріледі. Ал асықты жілік – ер-азаматтың сенімді, мықты, қайсар тұлға екенін білдіретін символ ретінде қарастырылған. Сол себепті **асықты жілік ұстату** – қазақ халқындағы бала асырап алу рәсімімен байланысты ерекше ғұрып. Балалы бола алмаған немесе жалғыз перзенті ғана бар ата-ана туған-туыстарынан бала асырап алған жағдайда, көпшілік алдында белгілі бір символикалық әрекеттер жасалады. Егер ер бала асырап алынса, оған **асықты жілік**, ал қыз балаға **тоқпан жілік** ұстатылып, ант беріледі. Бұл рәсім бала асырап алу туралы уағдаластықтың бұлжымас кепілі саналады. Қырғыз халқында қазақтардағыдай «**асықты жілік ұстату**» дәстүрі дәл осы формада

кездеспейді. Дегенмен, қырғыздардың бала асырап алу рәсімінде белгілі бір ант беру, қоғамдық келісім жасау сияқты ұқсас ғұрыптар бар.

Қырғыздарда ақ сары башыл қой этн./сары:ақ сарбашыл қой – этн. құрбандыққа арналған қой (түсі маңызды емес) деген этнофразеологизм кездеседі. Қырғыздың ақ сарбашыл қойдеген фразеологизмі құрбандыққа шалынатын қойды білдіреді, яғни белгілі бір діни немесе дәстүрлік мақсатта арнайы таңдалған мал. Мұндағы «сары» сөзі кейбір түркі тілдерінде тек түс мағынасында емес, «ерекше, таңдалған» деген мағынада да қолданылуы мүмкін. Ал қазақтың «ақ түйенің қарны жарылды» деген фразеологизмі ерекше қуаныштыұлкен оқиғаны білдіреді. Бұл тіркес ертеде ақ түйенің сойылуы маңызды мереке мен ерекше қуанышты күндерде болатын дәстүрден шыққан. Яғни, ақ түйені сойып, елге ас беру аса маңызды оқиғамен байланысты болған.

Қорыта айтқанда, қазақ және қырғыз халықтарының тағам мәдениетіне қатысты этнофразеологизмдер олардың тарихи-әлеуметтік өмірі мен рухани құндылықтарының айнасы болып табылады. Олар тек тілдік бірлік емес, сонымен бірге халықтың дүниетанымын, шаруашылық ерекшелігін, дәстүрін бейнелейді. Этнографиялық лексика мен фразеологияны зерттеу ұлттық мәдениетті тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Артықбаев Ж.О. Қазақтың танымдық этнографиясы. – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2019. – 240 бет.
- 2 Жилкубаева А.Ш. Түркі этномәдени кеңістігіндегі тағам атауларының жүйесі: Монография. – Өскемен: С. Аманжолов атындағы ШҚМУ баспасы, 2012. – 232 б.
- 3 Абрамзон С.М. Киргизи и их этногенетические и историко-культурные связи [Текст]/ А.С.Абрамзон. – Фрунзе: Кыргызстан, 1996. – 480 с. 158
- 4 А. Ысқақов, Р. Сыздықова, Ш. Сарыбаев. Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігі, Қазақ ССР-ның «Ғылым» баспасы, Алматы –1966. – 240 б.

ӘОЖ 811.512.122

ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ ЛИНГВО-МӘДЕНИ ӨРІСІ

Нугман Алмагүл Алиханқызы

alma_gul1991@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Филология факультеті «Қазақ филологиясы»

мамандығының 1-курс магистранты, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Ж. Қ. Өмірбекова

Фразеологизм дегеніміз – тұрақты сөз тіркесі. Ол екі немесе одан да көп сөздердің тұрақты түрде тіркесуі арқылы жасалып, ауыспалы, бейнелі мағынаны білдіретін сөз тіркестері болып табылады. Дәл бұлай қысқа да нұсқа қайыру мүмкін емес.Себебі, фразеологизмдердің қазақ тіл білімінде алатын орны ойып аларлық. «Осы күнгі тіл білімінде фразеологизм деген ұғым кең мағынада қолданылады. 1990 жылы шыққан «Лингвистикалық энциклопедиялық сөздікте» фразеологизмге мынадай анықтама берілген: «Фразеологизм дегеніміз формасы жағынан синтаксистік құрылымдармен ұқсас, бірақ олардай жалпы заңдылыққа сай сөйлеу кезінде жасалмай, даяр қалпында қолданып қайталанатын, семантикалық және лексика-грамматикалық құрамы тұрақты сөз тіркестері мен сөйлемшелер». Осы анықтамаға қарағанда фразеологизмдерге кең мағынада тілдегі мағына бірлігін сақтаған тұрақты сөз тіркестерінің барлық түрі де жатады» [1, 185 б.] деген тұжырымды кездестіреміз.